

"SO'Z" KONSEPTINING LINGVOKOGNITIV VA PSIXOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Rahmonova Irodaxon Odilovna

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7854873>

ARTICLE INFO

Received: 13th April 2023

Accepted: 21th April 2023

Online: 22th April 2023

KEY WORDS

Leksik darajasi, zamonaviy tilshunoslik, so'z tushunchasi, kognitiv tilshunoslik, konsept, psixolingvistik tahlili.

ABSTRACT

Ushbu maqola zamonaviy tilshunoslar, psixologlar va adabiyotshunoslar tomonidan "so'z" konseptini o'rganish va sharhlash muammolariga bag'ishlangan. Amalga oshirilgan tahlillar va berilgan xulosalar, fikrlar xilma-xilligiga qaramay, ushbu til birligining butun fan uchun qanchalik muhimligini ko'rsatadi. Shuningdek uni lingvokognitiv va psixolingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi.

KIRISH

So'z lug'atning asosiy birligi (tilning leksik darajasi) sifatida til tizimining eng muhim, markaziy birligi hisoblanadi. So'z voqelik hodisalarini (ob'ektlar, belgilar, harakatlar, holatlar, munosabatlar va boshqalarni) ifodalash, his-tuyg'ularni, his-tuyg'ularni va shaxsning irodasini ifodalashga qodir bo'lgan tilning eng qisqa birligidir. Aynan so'zlar har qanday tilning asosiy vazifasini - odamlar o'rtasida aloqa vositasi bo'lib xizmat qilish, ular o'rtasida o'zaro tushunishni ta'minlash uchun maksimal darajada hissa qo'shadi. Bu, xususan, tilni bilish darajasi (masalan, chet tillarini o'rganishda) birinchi navbatda chet tilning o'zlashtirilgan lug'at miqdori bilan belgilanadiganligi bilan tasdiqlanadi.

Bu tilshunoslik adabiyotida bir necha bor tilga olingan. "Ular til haqida gapirganda, birinchi navbatda, so'zni nazarda tutadi. So'zlarni bilmasdan, bundan tashqari, ularning ko'p qismi tilni bilish, undan foydalanish mumkin emas. Bu, ayniqsa, chet tillarini o'rganishda aniq ko'rinadi. Agar siz chet tilning tovush tarkibini va uning grammatikasini o'rgangan bo'lsangiz, bu tilni hech qachon tushuna olmaysiz, o'qiy olmaysiz va undan ham ko'proq gapira olmaysiz. ...Ko'p sonli so'zlarni bilish va ulardan foydalana bilish tilni bilish darajasini belgilaydi. Shuning uchun ham so'z tilning eng muhim elementidir. So'z "tilning butun mexanizmida markaziy narsa sifatida bizning ongimizga o'zini tinimsiz ko'rsatadigan birlikdir"

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Har bir tilda juda ko'p so'zlar mavjud. Agar, masalan, turli tillardagi tovushlar/fonemalar soni o'nlab hisoblansa, morfemalar soni (ko'pincha alohida so'zlarga teng bo'lgan ildizlarni hisobga olmaganda) yuzlab bo'lsa, so'zlar soni o'nlab va yuz minglab hisoblanadi. Shu bilan birga, har bir tildagi so'zlar moddiy tuzilishi jihatidan ham, semantikasi va bajaradigan vazifalari jihatidan ham juda xilma-xildir. "So'zning ma'lum bir lisoniy hodisa sifatidagi shubhasiz haqiqatiga qaramay, unga xos yorqin belgilarga qaramay, uni aniqlash juda qiyin.

Bu so'zlarning strukturaviy, grammatik va semantik nuqtai nazardan xilma-xilligi bilan bog'liq. Ayrim tilshunoslarning fikricha, "umuman olganda, bu so'zning qoniqarli ta'rifi yo'q, uni berishning ham iloji yo'q".

So'z tushunchasining ta'rifi leksikologiya va umuman tilshunoslikning o'ta murakkab muammosi hisoblanganligi sababli, ko'plab tilshunoslar so'zga ta'rif berishdan bosh tortgan holda, uning individual xususiyatlarini ko'rsatish bilan cheklanadi. V. V. Vinogradovning fikricha, "tilshunoslar so'zga ta'rif berish yoki uning tuzilishini to'liq tavsiflashdan qochishadi, vazifani faqat ba'zi tashqi (asosan fonetik) yoki ichki (grammatik yoki leksiko-semantik) belgilarini ko'rsatish bilan cheklaydilar. "

Zamonaviy tilshunoslikda so'z tushunchasiga ta'rif berishda, odatda, kabi belgilarga e'tibor beriladi. Shu bilan birga, tilning eng muhim birligi sifatida so'zning roli ko'pincha ta'kidlanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Zamonaviy kognitiv tilshunoslik ko'plab an'anaviy ilmiy muammolarni yangicha izohlab, so'z bilan mustahkamlangan bilimlarni tushunishimizni rivojlantiradi va chuqurlashtiradi. Ushbu muammolardan biri tilshunoslik, psixolingvistika va kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan ma'no va tushuncha o'rtasidagi munosabatlar muammosidir.

Tushuncha va ma'no o'rtasidagi munosabatlar muammosi kognitiv tilshunoslikning eng muhim muammosidir, chunki kognitiv tilshunoslikning alohida lingvistik yo'nalish sifatida mavjudligi ham, o'z navbatida olingan natijalarni oldindan belgilab beradigan tadqiqot metodologiyasi ham uning nazariy asosiga bog'liq.

Konsept atamasi tilshunoslik tadqiqotlarida XX asrning birinchi yarmidan paydo bo'la boshladi. Bu atama ingliz tiliga oid so'z bo'lib, (concept), rus tilida ponyatie (tushuncha) atamasi bilan tarjima qilinadi. Keyinchalik bu atama tushuncha atamasi bilan aralashtirib yuborila boshlangach, uning tom ma'nodagi mazmunini aniq shakllantirishga qaratilgan ishlar tadqiq qilina boshlandi. Lingvistik ensiklopedik lug'atda konsept atamasiga quyidagicha ta'rif beriladi: "konsept bu - "so'z ma'nosi" kabi tushuncha bo'lib, faqat bog'lanishlar tizimi nuqtai nazaridan farqlanadi; ma'no-til tizimida; tushuncha ham mantiqda, ham tilshunoslikda tadqiq etiladigan mantiqiy munosabatlar va formalar tizimida bo'ladi". Konsept tushunchasini turli xil soha va yo'nalishlarda uchratishimiz va har bir sohada konseptning o'z ma'no va vazifasi borligini kuzatishimiz mumkin. Jumladan, psixolingvistika, tilshunoslik, kognitiv tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik sohalari nuqtai nazaridan konsept talqinlari ko'rib chiqilgan. Psixolingvistika nuqtai nazaridan konsept insonning psixik hayot qonuniyatlariga bo'ysunuvchi, shaxsning bilish va muloqot jarayonida dinamik xarakterga ega.

Tilshunoslikda konsept lingvokognitiv va lingvomadaniy hodisa sifatida qaraladi. Kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyatshunoslik fanlarining asosiy mavzusi konsept bo'lib, u tafakkur birligi sifatida millatning ma'naviy qadriyatlarini aks ettiradi. Kognitiv tilshunoslikda konsept hayotiy obraz, til birligini anglatuvchidir. Konsept orqali aniq tilni semantik oralig'i tuziladi. Konsept tabiatini tushuntirish va anglash til orqali kechadi. Konseptning o'zi tahlilsiz sistema, ammo boshqa konseptlar ostida harakat qiladi. Konsept - bir millatga tegishli bo'lgan hayotiy tajriba natijalarini o'zida namoyon qilgan bilimlar va tasavvurlar yig'indisi, inson ongidagi hayotga, borliqqa bo'lgan munosabati, bir millatning nimadir haqida o'y-fikrlar, qarashlarini o'zida mujassamlashtirgan termin. Shu bilan bir

qatorda konsept xotiraning operativ birligi bo'lib, fikriy, lisoniy, konseptual tizimlar va ong tili, borliq bilimlarni o'zichiga oladi.

Konsept insonni o'rab turgan olamni anglash natijasida orttirilgan bilimlar yig'indisi va tajribasida mavhum birlikni namoyon etadi. Bu qarashlar Yu.S.Stepanov xulosalarida ham keltirilgan. Uning fikricha, konsept inson ongidagi madaniyat bo'lagi, bunday holatda konsept insoniyat olamini mental birligi bo'lib madaniyatga kirgan. Konsept oddiy inson qiyofasida madaniy qadriyat yaratadi va madaniyatga kirib, ba'zi vaqtda madaniyatga ta'sir ko'rsatadi. Bu qarashlarga N.D.Artyunova tomonidan aniqlik kiritilgan. Olimani fikricha, konsept bir qancha faktorlarni o'zaro aloqa natijasi: folklor, milliy urfodatlar, din, hayotiy tajriba, obraz, qadrilik tuyg'usi. Konsept o'ziga xos madaniy qatlam, inson va olam o'rtasidagi aloqa tasviri.

Bizga ma'lumki, konsept lisoniy birliklar (so'z, gap, matn) orqali yuzaga chiquvchi fikrlash jarayonining natijasidir. Konsept bizning psixikamizda aks etuvchi obyektiv borliq, predmet va hodisalar haqida ma'lumot, tushuncha, tasavvurlarni o'zida tashishi, saqlashi, o'zgaga yetkazib berishi bilan jamiyat a'zolarining predmet va hodisalarga bo'lgan munosabatini qayd etishi bilan o'ziga xosdir. Turli madaniyatlarda konseptlar olami turlicha aks etadi. Konsept imkoniyati individual hissiy va madaniy tajriba natijasida til egalari tomonidan boyitiladi. Konsept ma'nosi murakkab tuzilgan. Shuning uchun olimlar tomonidan konseptga tizimli hodisa sifatida qaraladi. Bu tizim qatlam so'zi bilan talqin qilinadi.

XULOSA

Yuqoridagi fikrlarni o'rganish natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, so'z konsepti tushunchasi har bir shaxs uchun individual va jamiyat uchun umummilliy bo'lgan, ong, til va ruhiyatning bog'liqligida kechuvchi jarayondir. Shunday qilib, so'z konsepti ko'p tarmoqli va ko'po'lchovli hodisadir. Kognitiv tilshunoslikda turli olimlarning fikrlarini o'rganish natijasida yakdil xulosaga kelinmagani ma'lum bo'ldi va tilshunoslikning yanada chuqur o'rganilishi talab etiladigan mavzusi ekanligi ko'rindi.

References:

1. Usmanhadjayeva, M. The efficacy of projects method in teaching of foreign languages. *Учёный XXI века*, 6(2), 30-31.
2. Abdukhalilova, D. (2019). Morphological features of double words in German. Scientific discussion: problem solving and achievement. *Proceedings of the republican scientific-practical conference*. 117-118.
3. Rakhmanova, D., Zaripova, G., Rakhmatov, F., & Abdukhalilova, D. (2020). Nemis va ozbek tilshunosligida frazeologizmlar tasnifi. *Science and education*, 7(8).
4. Abdukhalilova, D. (2020). The study of double words in linguistics [Conference session]. "Current problems of linguistics and translation studies in the XXI century: theory, practice, innovation" Scientific-practical online conference at the level of higher education institutions under the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan, National University of Uzbekistan.
5. Usmonhodjae, M. A. (2021). Psychological Basis Of Teaching German Language. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(01), 446-450.
6. A.Primov, X.Qodirova. Tilshunoslikning dolzarb muommolari. O'quv- uslubiy qo'llanma. Urganch, 2019. 14- bet.

7. D.E.Lutfullayeva. Assotsativ tilshunoslik nazariyasi. Toshkent. Monografiya. "MERIYUS" nashriyoti, 2017. B-26.
8. Iroda, R. (2022). Application of the concept of "word" in oral speech. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(05), 171-173.
9. Odiljonovna, R. I. (2023). VAQT KONSEPTINING PRAGMALINGVISTIK TADQIQI.
10. Рахмонова, И. О. (2022). СЎЗ УМУМФИЛОЛОГИК ТУШУНЧА СИФАТИДА. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 346-349.
11. Rahmanova, I., & Mamatkulova, X. (2022). INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA VAQT KONSEPTINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 2(12), 47-50.
12. Г.М.Умаржонова. (2018) Формирование познавательной активности студентов во внеаудиторной работе. *Молодой ученый*, 492-495.
13. U.G.Mukhtorovna. (2022) Somatic Phraseologies with "Hand"-"QOL" Component, Expressing Diligence in German and Uzbek Languages. *International Journal of Culture and Modernity* 14, 68-71.
14. G.Umarjonova. (2022) Functional content of phraseological units with the component "hand"-"қўл" in german and uzbek. *Oriental Journal of Social Sciences* 2 (04), 84-92.
15. G.Umarjonova. (2021) SEMANTIC CLASSIFICATION OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COMPONENT "HAND-ҚЎЛ" IN GERMAN AND UZBEK LANGUAGES. *THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука ...*, 676-679.
16. Г.М.Умаржонова. (2023) ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАР ЛУФАТИНИ ЯРАТИШНИНГ НАЗАРИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI* 3 (2), 447-450.
17. G.M.Umarjonova. (2023) CLASSIFICATION OF GERMAN LINGUISTS BY PHRASEOLOGICAL UNITS. *Open Access Repository* 4 (2), 595-600.
18. Porubay, I. F., Zokirov, M. T., & Ibragimova, E. I. (2023). FEATURES OF CONTEMPORARY INTERNET LANGUAGE. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(2), 210-216.
19. Khamrakulova, S. A. B. I. N. A., & Zokirov, M. T. (2022). Phraseological units expressing old age of a human being in the English and Russian languages. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 1(105), 280-283.
- Turdaliyevich, Z. M. (2022). Actual Problems of Bilingualism in a Multi-Ethnic Environment. *International Journal of Culture and Modernity*, 13, 17-23.